

BUYUK IPAK YO'LI TARIXI VA MADANIY ALMASHUVLAR

Nurmuhamedova Maftuna Ulug'bek qizi

O'zbekiston-Finlyandiya Pedagogika Instituti

nurmuhamedovamaftuna@gmail.com <tel:97-285-09-11>

Annotasiya: Buyuk Ipak yo'li, qadimdagi savdo yo'llari to'plami bo'lib, Osiyo va Evropa o'rtasidagi madaniy, iqtisodiy va siyosiy almashuvlarni ta'minlagan. Uning tarixi va madaniy ahamiyati juda katta, chunki u nafaqat tovarlar, balki g'oyalar, an'analar va madaniy elementlarni ham olib kelgan. Buyuk Ipak yo'li tarixiy ahamiyatga ega bo'lib, u nafaqat savdo yo'li, balki madaniy almashuvlarning markazi bo'lgan. Uning ta'siri hozirgi kunda ham seziladi, chunki u globalizasiya jarayonida muhim rol o'ynaydi.

Аннотация: Великий Шелковый путь, представляющий собой совокупность древних торговых путей, обеспечивал культурный, экономический и политический обмен между Азией и Европой. Его история и культурное значение значительны, поскольку по нему проходили не только товары, но и идеи, традиции и культурные элементы. Великий Шелковый путь был исторически важен и являлся не только торговым маршрутом, но и центром культурных обменов. Его влияние ощущается и сегодня, поскольку он играет важную роль в процессе глобализации.

Abstract: The Great Silk Road, which is a set of ancient trade routes, provided cultural, economic and political exchange between Asia and Europe. Its history and cultural significance are significant, since not only goods passed through it, but also ideas, traditions and cultural elements. The Great Silk Road was historically important and was not only a trade route, but also a center of cultural exchanges. Its influence is still felt today, as it plays an important role in the process of globalization.

Калит сўзлар: Buyuk Ipak yo'li, Markaziy Osiyo, savdo va madaniyat, kontsepsiya, yodgorliklar, Marko Polo, amaliy san'at, arxitektura.

Ключевые слова: Великий Шелковый путь, Центральная Азия, торговля и культура, концепция, памятники, Марко Поло, прикладное искусство, архитектура.

Keywords: The Great Silk Road, Central Asia, trade and culture, concept, monuments, Marco Polo, applied art, architecture.

Miloddan oldingi II asrda Buyuk Ipak Yo'li Xitoydan O'rta Osiyoga o'tib, Yevropaga ham tarqaldi. Bu davrda Xitoy imperatori U-Di Chjan Syanni O'rta Osiyo orqali elchi sifatida yuboradi, bu esa savdo yo'llarining rivojlanishiga sabab bo'ladi. Buyuk Ipak Yo'li bir necha tarmoqlarga bo'lingan. Asosiy yo'l Xitoyning Sian shahridan boshlanib, O'rta Osiyo orqali Eron va Mesopotamiya orqali O'rta Yer dengiziga cho'zilgan.

Marko Polo kabi mashhur sayyohlar bu yo'l orqali sayohat qilib, o'z tajribalarini yozdilar. Ularning asarlari Buyuk Ipak Yo'lining ahamiyatini yanada oshirdi.

Buyuk Ipak Yo'li orqali turli madaniyatlar o'zaro ta'sir o'tkazgan. Misol uchun, Xitoydan olib kelilgan ipak va boshqa qimmat narxlar Sharqiy O'rta Yer dengiziga tarqaldi. Bu yo'l san'at, ilm-fan va texnologiya almashuviga ham zamin yaratdi. O'rta Osiyolarida ilmiy markazlar paydo bo'ldi, bu esa madaniyatning rivojlanishi shaharga olib keldi. Buyuk Ipak yo'li bo'ylab nafaqat savdo karvonlari, balki xalqlarning madaniy yutuqlari, ma'naviy qadriyatlari va diniy g'oyalari ham tarqaldi. Masalan, buddizm Kushon shohligining dinlaridan biri sifatida Xitoyga tarqaldi. Savdogar karvonlari bilan birga buddist rohiblar Hindistondan Markaziy Osiyo va Xitoyga borib, yangi dinni tarqatishdi. Buddaviy yodgorliklar Buyuk Ipak yo'li trassasidagi bir qator shaharlarda topilgan.

Milodiy birinchi asrlarda manixeizm (III asrda Eronda paydo bo'lgan va umuman zardushtiylik va nasroniylikning sintezini ifodalagan) va nasroniylik yaqin Sharqdan Markaziy Osiyoga va undan keyin Xitoyga tarqaldi. Xristianlikning tarqalishining birinchi to'lqini faoliyati bilan bog'liq nestorianlar. XIII asrda ipak yo'li bo'ylab katolik missiyalari faoliyati bilan bog'liq xristian ta'limotining yangi to'lqini o'tdi.

VII asrda Arab xalifaligining qattiq jangchilari Islom ta'limotini olib kelishgan. Agar dastlab u Arab xalifaligi qo'shinlarining kuchi bilan ekilgan bo'lsa, unda uning Ipak yo'li bo'ylab tarqalishi asosan tinch yo'l bilan o'tdi.

Ipak yo'li bo'ylab nafaqat tovarlarning o'zi, balki ularni ishlab chiqarish to'g'risidagi ma'lumotlar, ya'ni texnologiyalar ham tarqaldi. Xususan, ipak, rangli shisha, qog'oz, tipografiya, porox va to'plarni tayyorlash usullari. Uzoq vaqt davomida Xitoyning monopoliyasi bo'lgan pillachilik va ipak to'qish V-VI asrlarda avval Xotanga, so'ngra Markaziy Osiyo, Eron va Vizantiyaga o'tdi. Va aksincha, o'rta er dengizi mamlakatlaridan kelgan shisha ishlab chiqarish texnikasi Eron va O'rta Osiyoga kirib bordi va miloddan avvalgi V asrda Xitoyda o'zlashtirildi.

Xitoy ta'siri ostida Markaziy Osiyoda ipakchilik va qog'oz ishlab chiqarish rivojlana boshladi. Uning O'rta qirolikdan tashqarida ishlab chiqarilishi birinchi marta VIII asrda tashkil etilgan. U erdan u g'arbga tarqaldi va avvalgi yozuv materiallarini – pergament va papirusni almashtirdi. Ushbu yo'llar bo'ylab xalqaro aloqa arxitektura va shaharsozlikka katta ta'sir ko'rsatdi.

Markaziy Osiyoning bitta misoli kifoya qiladi: Samarqanddagi ajoyib Temur inshootlari, Shahrizabsdagi AK-Saray saroyi, Guramir Temuriylar qabri, Yassa shahridagi (Turkiston) Xo'ja Ahmad Yassaviy masjidi. Bu erda ko'plab mamlakatlarning me'moriy uslublari, shakllari, qurilish texnikasi birlashtirilgan. Bularning barchasini nafaqat o'rta Osiyo me'morlari, balki Eron, Ozarbayjon, Armaniston, Gruziya, Iroq, Suriya, kichik Osiyo, Hindiston ustalari ham yaratgan. Karvon yo'llari asrlar davomida olimlar, tadqiqotchilar tomonidan sayohat qilingan, ularning eng mashhuri venetsiyalik savdogar Marko Polo. Tovarlar, amaliy san'at, arxitektura, devor rasmlarida madaniy namunalar tarqalishi bilan bir qatorda Sharq va G'arb mamlakatlariga musiqa va raqs san'ati, ajoyib tomoshalar tarqaldi.

Ma'lumki, Xitoyda eng mashhur musiqa Sharqiy Turkiston va O'rta Osiyo edi. Kuchi, Qashgar, Buxoro va Samarqand, Hindistonning musiqiy an'analari rasmiy homiylik ostida Xitoy musiqiy an'analari bilan birlashdi.

Eron, so'g'diy va turkiy aktyorlar Xitoyning xoreografik madaniyatiga katta hissa qo'shdilar. Masalan, Sharqdan kelgan rassomlar Konstantinopolda tez-tez sayohat qilishgan.

Ipak yo'lidagi yodgorliklarni qazish paytida turli joylarda madaniyatning rivojlanishi va o'zaro boyishining ko'plab moddiy tasdig'i topildi: tang davridagi terakotalar to'plami, unda raqqoslar va raqqoslar, niqobli aktyorlar, tuya tepaliklariga o'rnatilgan musiqa ansambllari tasvirlangan. Ushbu san'atkorlarning ko'pchiligining yuzlari Markaziy Osiyo xalqlari vakillariga tegishli. Panjikent, Varaxshi, Toprak-kala va Sharqiy Turkiston shaharlaridagi parad zallarida saqlanib qolgan cho'l rasmlarida musiqachilar, aktyorlar tasvirlangan.

Buyuk ipak yo'li bo'ylab ko'plab karvonsaroylar, shaharlar barpo etildi. Bu yo'ldan borayotgan savdogarlar ko'pincha yo'lning oxirigacha bormas edilar. O'rta Osiyo viloyatlari bu yo'lning o'rtasida joylashganligi sababli savdogarlar Xorazm, Samarqand, Termiz va boshqa hududlarda o'z mollarini sotib, mahalliy mahsulotlarni xarid qilar edilar. O'rta asrlar O'rta Osiyo bozorlarida chetdan keltirilgan ko'plab mahsulotlar mavjud ediki, hozirgi kunda ipak yo'li ustidagi ko'hna shaharlar va manzilgohlardagi arxeologik qazishmalar natijasida topilayotgan topilmalar fikrimizning dalilidir.

YUNESKO tomonidan "Buyuk ipak yo'li-muloqot yo'li" dasturining ishlab chiqilishi Evrosiyodagi 30 dan ortiq etakchi davlatlarning 2000 yilga qadar ilmiy-madaniy faoliyati uchun yo'nalish bo'ldi. Respublikamiz hududlarida ham ilmiy ekspeditsiyalar tashkil etildi. Buning natijasida ko'pgina tarixiy-madaniy obidalar o'rganildi, qadimgi yo'llar va yo'nalishlar aniqlandi, milliy va ma'naviy boyligimiz hamda an'analarimiz o'rganildi. Juda ko'pchilik tadqiqotchilar ishtirok etayotgan "Buyuk ipak yo'li-muloqot yo'li" dasturining asosiy vazifasi Sharq va o'arb xalqlari o'rtasida iqtisodiy va madaniy aloqalar o'rnatgan hamda rivojlantirgan bu yo'lni xalqlarning birodarlik, o'zaro hamkorlik va samimiy muloqot yo'lga aylantirishdan iboratdir.

Markaziy Osiyo xalqlarining tarixi juda uzoq o'tmishga borib taqaladi. Ammo o'lkada ilm-fanning rivojlanishi eramizdan avvalgi VI-V asrlarda shakllangan zardushtiylik ta'limoti bilan bog'lanadi. O'sha davrda keng tarqalgan zardushtiylik faqat sof dingina bo'lib qolmasdan, o'z davri madaniyati va ma'rifatining eng muhim yo'nalishini belgilovchi ta'limot ham edi. Bu ta'limot o'sha davrdagi xalqlarning madaniyati, ma'naviyati, urf-odati, axloqi kabi masalalarni o'zida aks ettirgan va ularga ta'sir ko'rsatgan.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. "The Silk Roads: A New History of the World" - Питер Франкопан
2. "Silk Road: A New History" - Дэвид К. Ким
3. "The Great Game: The Struggle for Empire in Central Asia" - Питер Хопкирк
4. "The Silk Road: A Very Short Introduction" - Джонатан Смит
5. "Trade and Cultural Exchange in the Early Modern World" - Норман Лонг
6. Кенжаев Р., Бутаев Ф. Ўзбекистон – Буюк Ипак йўлининг юраги / Халқ сўзи online? 2014 йил 7 июнь.
7. Буюк Ипак йўли дурдонаси – қадим Балх хазиналари - BBC, https://www.bbc.com/uzbek/world/2013/10/131020_cy_balkh_fooc
8. Jumayeva, M. (2022). Analysis Of The Views Of Scientists Of The Renaissance, Based On A Unique Approach To Pedagogy And Education And Upbringing. Science and Innovation, 1(5), 26-29.
9. Bekzodovna, J. M., & Akbarovna, D. G. (2023). Innovative Methods and Tools in Higher Education. Science and Innovation, 2(11), 708-715.
10. Буюк Ипак йўлининг пайдо бўлиши ва ривожланиши. e-tarix.uz. <http://etarix.uz/vatan-tarixi/51-2010-03-06-11-59-45.html>